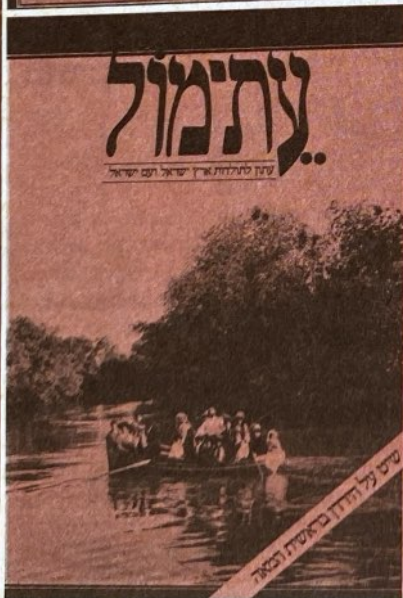
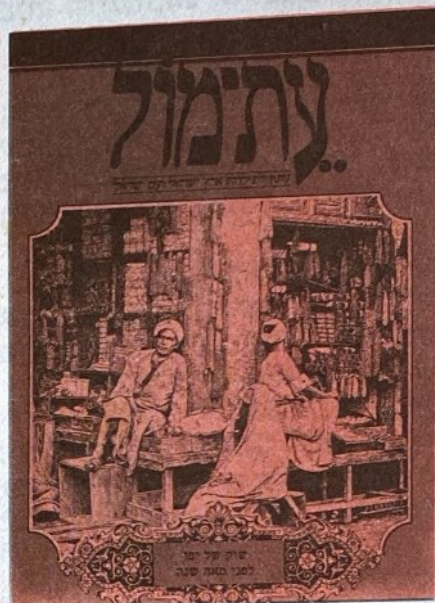

עתִּימֹול

עתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל

שומר האוצר

מאת יפה ברלוביץ

גבור ירושלמי נשכר לשמור על הכספת של הבנק הציוני ורואה בו
שלב לקראת הקמת המקדש • מיהו אחיאם שנפגש עם הרצל?

על האוצר היהודי – נשאר אדם זר!
אלא שלימים ביקש הקאואס המוסלמי להתפטר מתפקידו, ועכשיו החליטה הנהלת הבנק למנות קאואס יהודי ויהי מה. מינויו של קאואס יהודי בתקופה דאז, נחשב כמינוי חריג ביותר, ובני ירושלים הירבו לצחוק וללגלג על החלטה זו. אלא שהנהלה היתה נחושה בדעתה גם כשהבחירה הוכרעה לגבי סבל מסבלי ירושלים בשם – אחיאם. אחיאם הסבל, לפי תיאורו של ברזי"ל, היה אדם רם קומה "אשר גם גליית לא היה מתעלב (נעלב – י.ב.) להתחרות עימו בכוח ובקומה". הוא היה נושא משאות של קנתר (290 ק"ג) כאילו היו אלה רוטל אחד בלבד (3 ק"ג). וכאשר חיפשו עבורו את התלבושת המיוחדת של הקאואס ("תלבושת הכנפיים" בלשוננו של ברזי"ל), לא נמצאה לו מתאימה בכל העיר. מידותיו של אחיאם היו כפולות מכל קאואס מצוי אחר. יחד עם זאת היה אחיאם איש רך וטובלב, והיה חשש שאולי לא יצליח בתפקיד של גובה החובות, אבל הופעתו העצומה בתלבושת השרד ונענוע זרועותיו באמצעות "הכנפיים הגדולות" של הלבוש, די היה בהם כדי להטיל אימה על כל סרבן.

גורל העם היהודי

עד כאן הצגת הגיבור, ומכאן ואילך התפתחות העלילה. עלילת הסיפור נסובה על מערכת יחסים מיוחדת במינה ההולכת ונשזרת בין אחיאם לארון הברזל. נראה שארון זה פושט, אט אט, בעיניו את צורתו היומיומית, והופך למעין עצם מאגי מקודש שיש בו מן

כר לעיל – "זעזועים" – הוא פרי התרשמות וחוויות מאותה משרה, בהעלותו פרק ציורי מהווי הבנק ומהתארגנותו בשנים הראשונות ההן. למרות שהעלילה עוסקת במוסד ציבורי, מציגה היא גיבור אחד בלבד. גיבור זה אינו לקוח מסגל הפקידות, שהצטייר בדמויותיו הססגוניות, כי אם מן השירותים. עובד זה הוא – "שומר האוצר", שמשמעו בלשון אותם ימים – השומר על ארון הברזל בו טמונה היתה הקופה.

ללמד "דרך ארץ" ללווים

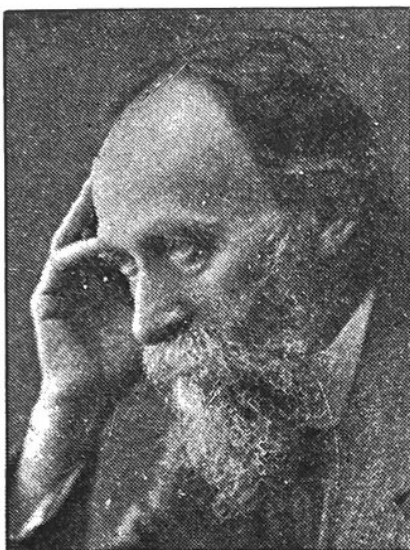
תפקיד שומר האוצר היה כפול. הוא נצטוו לא רק לשמור על ארון הברזל, אלא גם ללמד "דרך ארץ" לכל אלה שהתרחשו בפרעון חובותיהם לבנק בזמן. לצורך זה בחרו באדם בעל שרירים, וכדי לעורר בקהל-הלוקחות יראת-כבוד כלפיו כינוהו בשם "קא" וואס" ואף הלבישוהו במדים המיוחדים לבעל-תפקיד זה. "קאואס" היה בתקופה התורכית מעין שליח או שומר-ראש, ששירת אצל אנשים מורמים מעם (כמו: קונסולים, מנהיגי העדות הנוצריות ואף רבנים יהודים). בדרך כלל נימנו על תפקיד זה בני העדה המוסלמית, כך שגם הבנק פנה לשכור לו קאואס מבין-עדה זו, כמקובל. מובן שנוכחותו של הקאואס הנוכרי בבנק היתה לצנינים בעיניו של כל חובב-ציון. הנה הכל מדברים על תחייתה של בנקאות יהודית בארץ-ישראל, כשהמנהל – ז. ד. לבונטין – מקפיד לבחור פקידים השולטים בשפה העברית (ואף טורח לחבר עבורם ספרוני מנהל ופנק"סנות בלשון זו), ואילו השומר המופקד

ב"לוח ארץ-ישראל", המאסף השנתי שיצא בירושלים בעריכת א. מ. לונץ, לשנת 1910, התפרסם סיפור פרי עטו של הסופר יהושע ברזי"ל-איונשטדט, איש העלייה הראשונה. שם הסיפור היה – "זעזועים", והוא הוקדש לבנימין זאב הרצל.

בשנת 1886 (והוא כבן שלושים) נטש לפתע יהושע ברזי"ל חיים מסודרים, פרנסה מכובדת, משפחה ובית, ויצא אחר "קול הקורא לו", להתנער מן החיים החומריים-הפרטיים ולהירתם בכל נפשו ומאודו להגשמת התחיה הלאומית. בשנת 1891 היה בין מקימי אגודת חובבי-ציון של "בני משה" שבראשה עמד אחד-העם, אבל שלא כמו אחד-העם ותומכיו שדגלו בלאומיות רוחנית וביקשו קודם-כל להכשיר את העם מבחינה רעיונית, דגל ברזי"ל בלאומיות-מעשית, דהיינו: עלייה והתיישבות לאלתר.

בתקופת העלייה-הראשונה בלט יתר שע ברזי"ל כאחד העסקנים המרכזיים בחיים הציבוריים של היישוב החדש. במשך שנים שימש כמוכיר הוועד הפועל של חובבי-ציון ביפו (ותקופה מסוימת גם כיושב-הראש שלו), וכן ערך עלון בשם "מכתבים מארץ-ישראל" (יחד עם יהודה גרובסקי). בתקופת העלייה-השנייה היה מן היחידים ממנהיגי היישוב הוותיק שתמך בפועלים החדשים ושיתף עימם פעולה במאבקהם לעבודה עברית. כל אותו זמן המשיך בכתיבה – מאמרים וסיפורים.

בשנת 1904 היה מיוזמי הקמת סניף הבנק הציוני הראשון בירושלים – בנק אנגלר-פלשתינה בע"מ (לימים – בנק לאומי), והתמנה כגזבר. הסיפור המוזר

יהושע ברזילי-איינשטט

אמנם הוא מודע לעובדה כי הישוב החדש והישוב-הישן הם שני מחנות רחוקים ומנוגדים זה מזה מבחינה רעיונית; אבל מצד שני אין ברזילי יכול להתכחש לעובדה, כי בני הישוב-הישן הם הם היושבים, הלכה למעשה, בארץ ישראל, והם הם הרוב היהודי המאכלס אותה.

עובדה זו מעוררת את ברזילי לחפש את קירבתם, וכשהוא בא לספר עליהם, הוא תמיד מדגיש את הקשר הבלתי-אמצעי שלהם עם הארץ הזאת; קשר טבעי ללא חיסוט וויכוח – קשר של אדם למקום חיותו. בכך בא ברזילי לא רק לתבוע את עלבונה של ארץ-ישראל, אלא אף לבקר וליסר את בני-פלוגתו, בקובעו כי נעלה בעיניו איש הישוב הישן (ותהא דעתו אשר תהא) מכל חובב-ציון השומר את חיבתו מרחוק. כיון שבאיש הישוב-הישן מתקיימת מצד וות ישוב הארץ, ואילו בחובב-ציון היר שב בגולה מתקיימת אך התפללות רעיונית עקרה.

מסר מחאתי זה משתמע גם מן הסיפור שלפנינו. אחיאים הקאוואס, לכל הדיעות, הינו יהודי מוגבל ונחות בכל הנוגע להבנה בשאלות של לאום ותחייה, אלא שבמעורבותו הרגשית העזה לעם ולארץ ובתשוקתו הבלתי-נלאית לגאולתם, הוא הולך ומפוקע מנוכחותו הפחותה ומתנשא לדמות של מופת; מופת של חובב ציון אמיתי.

מיהו אחיאים?

עם העיון בסיפור זה, שבו האלמנט הפיקטיבי והאלמנט המציאותי משמשים בד בבד, מתבקשת מאלה השאלה בדבר זהותו של אחיאים הקאוואס: האם מקשל היה או שמא הצטייר בצלמה של

הפקידים ובהעלבתם. מובן שהמנהל והפקידים נפגעו עמוקות מהתנהגות זו, שהשתמעה בעיניהם כהצהרה של אי-אמון הן במוסד הבנקאי והן במפעל הציוני כולו. אלא שהנפגע הקשה ביר-תר היה, כצפוי, אחיאים. גלית זה הפך לצל של עצמו. פניו נפלו, ומדיו תלו עליו כמו שק – "הוא האומלל הגיע לידי יאוש כזה שחדל אפילו להסיר את האבק מהארון."

עשרה ימים נמשכה מרוצה היסטורית זו של משיכת הפקדונות. אולם כאשר הכל קיבלו את ממונם ונוכחו לדעת שהבנק לא ניזוק, התחילו שבים אליו כמתגנבים, מחזירים אט אט את כספיהם. לקראת ט"ו בשבט, כשהרוחות נרגעו כליל והאביב כבר הנץ בחוצות, שוב נראה אחיאים נמרץ ושוקק חיים, כשהוא מנקה ומגהץ את הארון ושירת "אל בנה" על שפתיו. לשאלה מדוע רוחו טובה עליו, חזר והסביר את עיקרי אמונתו באותה לשון רצוצה ובלולה האופיינית לו: "טוב חודג'י. מלאן בחיי אבני (טוב אדוני, מלא – הארון – בחיי בני). אפילו חמישים אחיאים, אפילו אלף חיילים לא יזיזו אותו ממקומו. אם ברך כולא יהוד (אתמול הביאו כל היהודים). הביאו מלאן קטיר מלאן (הוא מלא כולו מלא). כולא דהב (כולו זהב). עוד חודש, עוד שניים, עוד מאה חודש, ויהיה בו כדי שעור בניין בית המקדש."

דמות מופת

אין ספק שתופעתו הפשוטה והתמימה של ירושלמי זה – בן הישוב הישן, יש בה כדי לעורר סימפטיה בלב כל קורא. אלא שברזילי אינו מסתפק בכך. בהצגתו את אותו הולכת ומתעצמת תופעתו של אחיאים לכדי דמות-מופת, דמות שיש בה משום דוגמה וחיקוי לאחרים. מה הוא המופת שמייצג אחיאים עבור ברזילי?

אם נחזור ונתייחס לאותה מחלוקת שהצבענו עליה בראשית דברינו (מחלוקת קת שנתגלעה בין הפלג הלאומי-רוחני בחיבת-ציון לבין הפלג הלאומי-מעשי בה), נבין שבסיפור זה ממשיך ברזילי בהתמודדותו האידיאולוגית עם אותם גורמים לאומיים-רוחניים (ובעיקר עם מורו ובר-פלוגתו – אחד-העם). שהרי ברזילי הלאומי-מעשי מתקומם לא רק נגד אלה המצדדים בתקומתה של ארץ-ישראל כמרכז רוחני בלבד (ולא כישות מדינית לכל העם), אלא בראש וראשונה נגד כל אלה המכריזים על עצמם כחובבי-ציון, ועם זאת – נשארם בגורלם.

בהתקוממות זו יש כדי להסביר גם את גישתו הלא-מקובלת של ברזילי אל "הישוב הישן". שלא כמו מנהיגים ציוניים אחרים שהסתייגו מן הישוב-הישן, פונה ברזילי לקשור עימם קשרים.

החיזוי לגבי גורל התחייה היהודית בארץ-ישראל.

אם נעקוב אחר מערכת זו נבחין בה בשלושה שלבים. השלב הראשון – שלב כריתת הברית, המתקבלת כאקט שלאחר התמודדות של כוח. "בין אחיאים וארון הברזל", כותב ברזילי, "היתה מעין כריתת ברית. הוא ניסה לזוז אותו ממקומו ולא יכול. מאז נכנסה בליבו יראת הרוממות מפניו. מדי בוקר בהסירו במטלית את האבק מאיתו היה מלטף את הארון ולוחש לו. נדמה כי היה אומר לו: 'אל תירא אנוכי מגן לך. דרך גווייתי יעברו כל הנוגעים לרעה.'"

השלב השני הוא שלב של גילויי נאמנות. נאמנותו של אחיאים לארון הברזל נגלתה גם ביחס שהוא מפגין כלפי הפקידים; יחס המותנה תמיד בהתנהגותם אל הארון. כך למשל בז אחיאים לכל פקיד המעז לנגוע בארון שלא לצורך, או לפתוח אותו בידיים גסות ללא הכנה. מאידך, מכיר הוא תודה ומכבד אותם פקידים יהודעים לנהוג בארון בנימוס ובהדרה (ומכאן גם הידידות הנוצרת בינו לבין המספר).

והשלב השלישי הוא שלב פרשנותו המיסטית את הארון. אחיאים, בדרך מחשבתו העממית, מאמין כי הממון המצטבר בקופה הוא ממון המיועד לבניית בית-המקדש. לפיכך, ככל שיילך ויגדל הסכום כן תוקדם בניית המקדש, וממילא תתגשם עימה הגאולה הנכספת של שיבת-ציון וקיבוץ-גלויות. אבל אם חלילה יתמעט ויקטן הסכום, הרי זו שוב תיסוג ותשתתה כפי שהיה עד עתה. יוצא אפוא שמצב הקופה מכתוב את מצבי רוחו של אחיאים לכאן ולכאן: "כשהיתה הקופה מלאה היו פניו צהר בים (זוהרים – י.ב.) והיה אומר: 'יש הרבה כסף. אפילו עשרה אחיאים לא יזיזו את הארון ממקומו. וכשנתמעטה הקופה התעצב מאוד.'"

הדברים מתפתחים עד כדי כך שהתנודות הפוקדות את הבנק (כפי שקורה לעיתים בעולם הכלכלי), מתקבלות כזעזועים אישיים בחייו של אחיאים. דוגמה נוגעת ללב היא מאותה תקופת-משבר המתארעת בחורף של שנת 1908. בחודש כסלו של אותה שנה יצא אחד העיתונים הירושלמיים במאמר אודות נזק קל שסבל ממנו הבנק עקב פשיטת-רגל של אחד מלקוחותיו. באותה תקופה קראו תושבי ירושלים גם אודות משברים קשים העוברים על בנקים גדולים באמריקה. שלא מדעת קישרו עניין לעניין, ומייד החלו רצים, כל עוד רוחם במ, להוציא את כל כספיהם וחסכוניהם מן הבנק, לפני שיתמוטט.

הוצאת הכספים על-ידי הקהל המבוגר הל עברה תוך כדי איבוד עשתונות כללי, כשהיא גובלת לא פעם בהקנטת

דמות אותנטית? שהרי רוב סיפוריהם של סופרי העלייה הראשונה, כמו סיפור זה, מעמידים עצמם כבני-לוויה להיסטוריה בת-הזמן, וממילא מעניקים ייצוג ספרותי לא רק לאירועי התקופה אלא גם לאנשיה.

את התשובה לשאלה זו ניתן למצוא בספרה של חנה לונץ-בולוטין – "מאיר נתיבות ירושלים" – הבא לספר על אביה, חוקר ארץ-ישראל א. מ. לונץ, ועל החיים היהודיים בירושלים במחצית השנייה של המאה ה-19. באחד הפרקים המוסב לתיאור חייהם של המתיישבים מחוץ לחומות, מתארת חנה לונץ את מופקרותן של השכונות הראשונות למעשי גניבה ושוד, בעוד המשטרה התורכית מעלימה עין מהם. יחד עם זאת מוסיפה היא ומציינת, כי מתיישבים אלה לא נכנעו לבריונות המשתוללת, ופה ושם התארגנו גם לפעילויות של הגנה עצמית. אחד המשתתפים בפעולות אלה היה סבל צעיר בשם מסעוד, שהכל כינוהו "שמשון הגיבור". מסעוד זה, מגלה חנה לונץ, שימש מאוחר יותר כקאוואס בבנק, ועליו כתב ברזילי את סיפורו. גם חנה לונץ מתארת אותו כגבוה משכמו ומעלה מכל העם, וכמו בסיפורו של ברזילי, היא מציינת את ייחוסו: "שהוא משרידי המשפחות

ה'ירושקות' (נשתבש מ'ירושלמיות') שנשארו בירושלים מזמן החורבן".

שאלה אחרת המתבקשת בנידון היא: מדוע מקדיש ברזילי סיפור זה דווקא לבנימין זאב הרצל? נראה שגם לשאלה זו ישנה תשובה והיא מתגלית בין דפי ספרו של אהרון חיות – "שישים ושלוש שנים בירושלים". בפרק המוקדש לביקורו של הרצל בירושלים (בשנת 1898), מספר אהרון חיות כיצד נמנה בין מקבלי פניו של הרצל, וכיצד טרח ויגע למצוא עבורו מקום-משכן לאחר שהחדרים שהוזמנו במלון קמיניץ נתפסו עלידי קצינים גרמנים (באותו זמן ביקר הקיסר הגרמני וילהלם בארץ). חיות השכין את הרצל ומלוויו בדירתה המרווחת של משפחת שטרן ברחוב ממילא, והנה בדירה זו משך את תשומת-ליבו של הרצל ארגז גדול שמשקלו כ-300 ק"ג. כאשר שאל את חיות מי הצליח להעלות ארגז זה לקומה השלישית בה מצויה הדירה, ענה חיות "כי יש לנו סבלים יהודים והם העלו אותו בכוח גופם ושריריהם". ביקש הרצל לראות את סבלי ירושלים. ירד חיות לרחוב וניגש לקבוצה של סבלים כאלה, ואמר: "יודעים אתם מלך היהודים" נמצא עתה בירושלים ומבקש לראותכם. לכו איפוא הביתה וליבשו

בגדי שבת, ברם קחו עימכם את אוכפיי כם וחבליכם." לא עברה שעה קלה וכל הסבלים מיהרו להתייצב לבושים ומסודרים בפני המנהיג. הרצל נדהם למראה "בני נפילים" אלה (כביטוי של חיות). הוא מישש את שריריהם, צילם אותם במצלמתו, ולבסוף נפטר מהם בתודה כשהוא מעניק לכל אחד מהם שני מג'די (מטבע גבוהה למדי באותם ימים). לאחר מכן העיר הרצל באוזני מלוויו: "אם נוכל להביא שלוש-מאות אלף יהודים כאלה, תהיה ארץ ישראל שלנו. אני מבטיח לכם."

בין סבלים אלה היה גם מסעוד (בן-דמותו של אחיאם), אבל זאת מסתבר לנו לאו דווקא מזכרונותיו של חיות, אלא מהערת-אגב בסיפורו של ברזילי. הערה זו מופיעה בהקשר לתיאור לשונו הבוללה של אחיאם. אחיאם לא דיבר עברית (כפי שנדרש בבנק), אבל הוא גם לא הירבה לדבר בשפת אימו – הלאדינו הספרדי. בדרך כלל דיבר ערבית, וכן ניסה את לשונו ב"שכנו" (אי-דיש), אותה למד מתושבי ירושלים האשכנזיים. כאשר הוכיחו אותו בבנק על שאינו לומד את השפה העברית, ענה: "אני עם הרצל דיברתי שכנו. וכן אדבר גם עם המשית."

הפגישה בין הרצל למסעוד הסבל, המסתתרת מאחורי סיפורו של אחיאם, וכן הצטיירותם של השניים כנושאי חלום – איש איש בדרכו שלו – היא הנתנת, כנראה, הסבר לאותה הקדשה המופיעה בכותרת הסיפור.

מקורו של השם

ושאלה אחרונה בשיחזורו של מסעוד-אחיאם – הגובלת אף היא באותו שטח נעלם שבין הסיפור הפיקטיבי לבין בן-רעהו האותנטי – היא שאלת השם. מדוע ברזילי מוצא לנכון לכנות את גיבורו דווקא בשם אחיאם?

כידוע, מקורו של שם זה הוא תנ"כי ומופיע במקרא פעמיים: בספר שמואל ב' ובספר דברי-הימים. אחיאם בן שכר ההררי (לפי הגרסה של ספר דברי הימים), היה אחד משלושים-ושבעה הגיבורים אשר לדויד המלך, שעמדו בראש צבאו. אין ספק שבשל התואר "גיבור" (במשמעות: חזק) נבנה ההקשר האסוציאטיבי בין שר-הצבא התנ"כי לבין שומר האוצר הירושלמי, אך ייתכן שגם בשל פרטי שמו הנוספים. שמו המלא של אחיאם, כאמור, הוא בן שכר ההררי. ואם "שכר" מתקשר אצלנו עם ענייני כספים (וממילא גם עם אוצר), ו"הררי" עם מיקומה הגיאוגרפי של ירושלים, יוצא איפוא שתארו של זה מתקבלים כזהים גם לתארו של זה, ומכאן שיתוף השם.

משרד בנק אפ"ק בירושלים

